

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

**ГЛОБАЛИЗАЦИЕМ ИЛЬЭХЪАН НЫДЭЛЬФЫБЗЭМ ИУХЬУМЭНКІЭ ҮКИИ
ЗЕГЬЭУШЬОМБГҮҮНЫМКІЭ ШІУАГЬЭ КҮЭЗЫТРЭ АМАЛХЭМ
АЩЫЩХЭР (АДЫГАБЗЭМ ИЩЫСЭКІЭ)**

Suret Kh. ANCHEK¹

ГъозекІекІ

Статьям лъепкыбы бзыщыпсэурэ Адыгэ Республикаем адыгабзэмрэ адыгэ хабзэмрэ яухъумэнкіэ үкіи зегъэушьомбгүүнымкіэ щагъефедэрэ шІуагъэ къэзытре амалышуҳэм ашыщхэр къыштыхъягъэх. Ахэр: 1) шІэныгъэ лъапсэ зиІэ бзитIукІэ (адыгабзэмрэ урысыбзэмрекіэ) зэхэгъеуцогъэ тхылъэу «Джырэ адыгабзэм ибзэхбзэхэр» зыфиIoу адыгабзэр зыщарагъехъэр курсхэм ащауштагъэр; 2) Дунэе шІэныгъэ-методология шІэнIуатэу «Глобализацием ильэхъан ныдэльфыбзэм иухъумэнрэ изегъэушьобгъунрэ: уахътэм диштэрэ екІолIакIэхэмрэ технологиякIэхэмрэ» зыфиIорэр ильэс къес ашыныр, методикакIэхэр екІолIакIэ-шIыкІэ гъэшIэгъюнхэр агъэунэфыныр үкіи ахэр егъэджакIохэм алтыгъIэсэгъянхэр; 3) еджапIэхэм, кIэләцIыкIу ЙыгъыпIэхэм «Лъепкыбызз ХъакIэххэр» къащыззIуҳыгъянхэр үкіи гъэлжъэгъянхэр; 4) Лъепкыбызз лагерэу «AdygLand», НыбжыкІэ лъепкь лагерэу «Адыгэ Хабзз» зыфиIохэрэр гъэлжъэгъянхэр тапекІи; 5) QR-кодхэр зыхэт егъэджэн тхыль IепыIэгъюо «Адыгэ мэкъэпч чэф» зыфиIорэр еджапIэхэм, кIэләцIыкIу ЙыгъыпIэхэм аIэкIэгъянханыр; 6) Адыгэ телевидениемрэ Гуманитар ушетынхэмкіэ Адыгэ республикэ институтуzu КIэрэшэ Тембот ыцIекІэ щытым бзэшIэныгъэмкіэ икъутамэрэ зэдагъэцекІэрэ проекткэу «ГущыIэм имэхъан» зыфиIорэр лъыгъекIотэнэйр.

ТегъекІенПэ ГущыIэхэр: Адыгэ Республик, адыгабзэ, Лъепкыбызз лагерь, проектэу «ГущыIэм имэхъан», технологиихэр, бзэхабзэр, мэкъэпчыыр.

**ON SOME EFFECTIVE TOOLS FOR THE PRESERVATION AND
DEVELOPMENT OF THE NATIVE LANGUAGE IN THE CONTEXT OF
GLOBALIZATION (USING THE EXAMPLE OF THE ADYGHE LANGUAGE)**

Abstract

The article gives a brief description of the most effective, in the author's opinion, tools for the preservation and development of the Adyghe language and Adyghe culture in multinational Adygea Republic. The productive means of preserving the Adyghe language include: 1) mass circulation of the scientific book "A Brief grammar of the modern Adyghe language" in Adyghe and Russian, which was tested at courses on the study of the Adyghe language; 2) annual holding of the International Scientific and Methodological Conference "Preservation and Development of the native language in the context of globalization: modern methods and technologies" dedicated to the International Decade of Indigenous Languages (2022-2032) in order to identify and introduce the most effective methods and technologies for

¹ Филология шІэныгъэхэмкіэ доктор, Гуманитар ушетынхэмкіэ Адыгэ республикэ институтуzu КIэрэшэ Тембот ыцIекІэ щытым бзэшIэныгъэмкіэ икъутамэ иофышIэ шъхьаI, e-posta: ancheksuret@mail.ru, ORCID: 0000-0002-3951-264X.

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Anchek, S. Kh. (2024). Глобализацием ильэхъан ныдэльфыбзэм иухъумэнкіэ үкіи зегъэушьомбгүүнымкіэ шІуагъэ къэзытре амалхэм ашыщхэр (Адыгабзэм ищысэкІэ) / On Some Effective Tools for The Preservation and Development of The Native Language in The Context of Globalization (Using The Example of The Adyghe Language). *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(Ozel Sayı), 13-25.

learning the Adyghe language into the educational system; 3) constant work of the "Ethnolanguage Kunatskaya" on the basis of preschool and school educational organizations of the Republic of Adygea; 4) regular work of the ethnolanguage camp "AdygLand" and the youth ethnolager "Adyge Habze" in the Republic of Adygea and beyond its borders in order to create a language environment; 5) the introduction of the latest version of the multimedia textbook "Adyge mekepch chef" into the Adyghe environment; 6) the implementation of a joint (Adyghe Television and the department of language of ARIGA named after T.M. Kerashev) project "The meaning of the word".

Key Words: Republic of Adygea, Adyghe language, Ethnolanguage camp, Project of "the meaning of the word", Technologies, Grammar, Alphabet.

ГЛОБАЛИЗАЦИЕМ ИЛЬЭХЪАН НЫДЭЛЪФЫБЗЭМ ИУХЬУМЭНКІЭ ҮКИ ЗЕГЬЭУШЬОМБГҮҮНЫМКІЭ ШУАГЪЭ КЪЭЗЫТРЭ АМАЛХЭМ АЩЫЩХЭР (АДЫГАБЗЭМ ИЩЫСЭКІЭ)

ТхыбзакІэ зиІэ лъепкъхэм адыгэхэр ащыщых. Адыгэ хьарыфыльэу урыс графикэр зылъапсэр 1937-рэ ильэсым Н. Яковлевымрэ Іашхъэмэфэ Даудрэ зэхагъэуцогъагь ыкІи а ильэс дэдэм Адыгэ хэку комитетым ар ыштэгъагь. 1938-рэ ильэсым щегъэжьагъэу хьарыфыльэр агъэфедэнэу рагъажъэ. 1990-рэ ильэсым нэс ар хьарыф 34-рэ зэрэхъуштыгъэр: урыс хьарыфыльэм ихьарыф 33-мрэ бэш цыкIукІэ (I) тхыгъэ хьарыфымрэ. Адыгэ хьарыфыльэм хэтыгъэ хьарыф къызэрыкІо 34-рэм анэмыкІэу, урысыбзэм хэмийтхэу, макъэу ыкІи мэкъэIужъоу адыгабзэм хэтхэр хьарыфитIу зэготхэмкІэ ыкІи хьарыф-тамыгъэ зэготхэмкІэ къагъэлъэгъонхэу зедаштагъэ. Ахэм япчъагъэ 32-рэ мэхъу: хьарыфитIу зэготхэу дж, дз; ь (пытэ тамыгъэр) зыготхэр: гъ, къ, хъ, чъ, жъ, шъ, лъ; ь (шъэбэ тамыгъэр) зыготхэр: жъ, хъ; I хьарыфыр зыготхэр: пI, тI, кI, цI, чI, тI, лI; у хьарыфыр зыготхэр: гу, ку, цу, Iу, дзу, гъу, къу, хъу, жъу, шъу, пIу, тIу, кIу, шIу.

Щылэ мазэм и 25-м 1989-рэ ильэсым адыгэ хьарыфыльэм изэгъэфэнрэ тэрэзтхакІэмрэ тамыгъэгъэуцунымрекІэ шэпхъакІэхэм язэхэгъэуцонрэ дэлэжъэрэ комиссием² хьарыфыльакІэу хьарыф 66-рэ зыхэтыр Адыгэ хэку исполкомым ыпашхъэ къырельхъэ. Проектым хэку гъэзетэу «Социалистическая Адыгея» зыфиIорэм, хэку радиом, еджапIэхэм ашытегущыIагъэх. 1990-рэ ильэсым Адыгэ хэку исполкомым иунашьокІэ ар аштагъ. Непи а хьарыфыльэр ары агъэфедэрэр. Тильэхъан мы хьарыфыльэм хэт хьарыфхэу хьарыфитIу зэготкІэ е хьарыф-тамыгъэ зэхэткІэ къэтыгъэхэм урыс хьарыфыльэм есэгъэ цыф жъуцгъэхэр егъаштэх, хьарыфхэм япчъагъи зэрэбэр къяхыльэкIы, ау адыгабзэу анахь бзэжыхэм ыкІи байхэм ашыщым макъэу хэтхэр нахь макIэ пишымэ, идэхагъэрэ ижынчыгъэрэ чинэштых. Аш къыпэ а хьарыф зэхэльхэмкІэ къэтыгъэ макъэхэм якъэIуакІэ тэрэзэу Iоф дашIэмэ нахышIу. Къызэрэхэдгъэшыгъэу, хьарыфыльакІэм хьарыфитIу ыкІи хьарыф-тамыгъэ зэготхэу 32-рэ хэт. А графемэхэм тIэкIу къагъэхыльэ фэдэу къацхъу, хьарыфхэм япчъагъи, зэсэгъэ урыс хьарыфхэр нэмымI хьарыф зэхэтхэм захалъагъокIи тIэкIу егъаштэх, ау ахэмэ къатрэ макъэхэр зэрагъэшIэнэу зыфежьэхекІэ, ахэр адыгабзэм имекъэ гъешIэгъонхэр чIэнагъэ мыхъунхэмкІэ зерищикиагъэхэр нафэ хэти къыфэхъу.

Джыри къыхэгъэшыгъэн фаер адыгабзэм предлогхэр зэrimыIэхэр, шъхъэ цIэпапкIэхэр игъэкIотыгъэу зэрэшамыгъэфедэхэрэр, ахэр къагъэлъэгъонхэмкІэ гущыIэлтыкIохэр, лъэпсапэхэр, лъэпсэуужхэр ыкІи кIэуххэр зэрагъэфедэхэрэр ары. Джащ фэдэ Iофыгъохэм язэшIохынрэ адыгабзэм ибзэхабзэхэр гурыIогъошIу къэтыгъэхэмрэ ямурадэу пишэрыль гъэнэфагъэхэр зыфагъэуцужъхишь «Джырэ адыгабзэм ибзэхабзэхэр» [1] зыфиIорэ тхыль Анцокъо Сурэтрэ ЛыIужъу Дариетрэ зэхагъэуцуагъ. Тхыльым бзэм Iахъэхэм ашыщхэу фонетикэр, лексикэр, морфологиер, тамыгъэгъэуцуныр, синтаксисыр кIэкIэу къыщытхыхъагъэх. Тхыльыр адыгабзэм иухъумэнкІэ амалышIу хъушт, адыгабзэр зыщарагъэхърэ курсхэм ащауштагъ, тапекІэ ахэмэ агъэфедэн алъэкIышт, кIэлэгъаджэхэм, кIэлэпIухэм ягъозшт, ежь-ежырэу зээзыгъашIэ зышIоигъохэмкИи IэпыIэгъушIу хъушт. Тхыльым изэхэгъэуцонкІэ ушэтакIохэм IофшIэгъэ зэфэшъхафхэр къызфагъэфедагъэх [2].

² Адыгэ хэку исполкомым иунашьокІэ зэхашгъэ купым хэтыгъэхэр (Протокол от 23 октября 1987 года № 371): МэцбэшIи, КIэрэшэ З., ЗекIогъу У., Блэгъожь М., Аулъэ Н., Бырсыр Б., Блэгъожь З., Бузэр К., Гыыш Н., Даур Х., Мэрэтыкъо Къ., Мэрэтыкъо Р., Кошибе П., Тхарькохъю Ю., Трахъо А., ХъэпекІэ Н., ХъакIэгъогъу К., ХъакIэмыйз М., Хъот Х., ХъуакIо М., Чэсэбый В., КыкI Н., Шъаукъо А.

Непэ уахътэм къыздихъыгъэ зэхъокыныгъэхэм ащыыхъ ныдэльфыбзэхэм иягъешІэнкІэ еджапІэхэм технологиө ыкIи методикакІэхэр зэрагъефедэнх фаехэр, ахэр гъефедэгъошІухху, гъашІэгъонхху, пэІудзыгъэ гъефедакІэм тегъэпсыхъагъэхху, компьютерым е телефон-смартфонхэм атегъэпсыгъэ пылъхъэхху шыгъэнх фае.

Кюодыжынным ищынагъо зышхъащыт бзэхэм адыгабзэри ахалъытагъэу щыт [3]. А къебарыр ары Гуманитар ушетынхэмкІэ Адыгэ республикэ институтэу КІэрэцэ Тембот ыцІекІэ щытым бзэшІэнныгъэмкІэ икъутамэ 2019-рэ ильесым щегъэжъагъэу Дунэе шІэнныгъэ-методология шІэнІуатэу «Глобализацием ильэхъан ныдэльфыбзэм иухъумэнрэ изегъэушъобгъунрэ: уахътэм диштэрэ екІолІакІэхэмрэ технологиякІэхэмрэ» зыфиIорэр ильес къес ышЫнэу къызыххэкІыгъэр. Мы аужырэ ильеситIум институтымрэ Адыгэ (Черкес) Дунэе ШІэнныгъэ Академиемрэ зэгъусэхху шІэнІуатэр ашЫ. ШІэнІуатэм имурад адыгабзэм фэгъэхъыгъэ ушетын гъэшІэгъонххэр, ныдэльфыбзэм егъэджэн-зэгъешІэн ЙофыгъохэмкІэ екІолІакІэ-шЫкІэ зэфэшъхъафхэр къэгъотыгъэнххэр, ахэр еджапІэхэм, кІэлэцІыкІу ЙыгъыпІэхэм ащылэжъэрэ кІэлэеgeаджэхэм, кІэлэпІуххэр, курсхэр язгъэхъхэрэм альыгъеIесыгъэнххэр. Ильесихым къыкІоцI ащ нэбгырэ 360-рэ фэдиз къыхэлэжъагъ, ахэм ядокладхэр статья шыжыгъэхху зыдэугъоегъэ сборникхэр гъэ къес институтым къыдегъэкІыжыхъ. Анахь ушетын гъэшІэгъонххэр зыфэгъэхъыгъэхэр: 1) шъхъагъ адыгабзэмрэ кІахх адыгабзэмрэ язэгъэшпшэн, зышызэфэдэхэмрэ зышызэтекІэрэмрэ якъэтыхъхан (Абрэдж А. [4], Ионэ З. [5], Табыш М. [6]); 2) социология ушетынххэр (ГъукІэлI З. [7], Дэнэжыкъо М. [8]); 3) технологиякІэхэр: а) адыгабзэр онлайн шъуашэм ильеу (Анцокъо С. [9], В.Ю. Минакова [10]); б) лъэпкъыбзэхэр зэрагъешІэнымкІэ виртуальнэ технологиехиер (Штыбин В.[11]); в) смартфонным пай мобильнэ пылъхъэхэр (Р. Феер [12]); г) егъэджэнымкІэ джырэ лъэхъанэм диштэрэ практикэу щыІэхэр, пэІудзыгъэ егъэджакІэр (Шъхъэлэхъо С. [13]), нэмикІхэри. Десэм къыхимыбуытэрэ зэIукІэгъухэм (кружокхэм) адыгабзэр зэрэшябгъешІэн плъэкІыщтыр: пшахъокІэ сурэт ябгъешІэ, хэдыкІын, блэн, дэн-бзэн, орэд къэIon, къэшъон Йофхэр къызфэблэгъефедэхээ. Мыхэм афэгъэхъыгъэ ушетынххери сборникхэм къадэхъагъэх. ГушиIэм пае, Алан гимназием иIешхъэтетэу Царазонова Мадинэ къызэрэхигъэшырэмкІэ, «гимназием кружок 16 щарагъэхъы. Ахэм ащыщэу «Информатикэр», «Гимнастикэр», «Iэгоо тхъагъор», «КъэзгъекІэрэкІэрэ искуствэр», «Литературэ студиер» ныдэльфыбзэкІэ арагъэхъы, «Робототехникэр», «Медиа-студиер» – урысыбзэкІэ, «Шахматхэр», «Хореографиер», «Музыкэ студиер», «Театрэ студиер», «Сурэтшын студиер», «Щынэгъончъэ сабыигъор» – ныдэльфыбзэмрэ урысыбзэмрэ зэгъусэхху, «УзыIэпзышэрэ инджылызыбзэр» – инджылызыбзэр, ныдэльфыбзэр, урысыбзэр зэгъусэхху [14: 146]. Ащ фэдэ екІолІакІэм еджапІэхэм, кІэлэцІыкІу ЙыгъыпІэхэм «Лъэпкъыбзэ ХъакІэшхэр» къащызIухыгъэхэмэ ишIогъешхо къызэрэкІоштым тыригъэгупшиасагъ [15: 110-115]. «Лъэпкъыбзэ ХъакІэшыр» мафэ къес лэжъеням пае зы нэбгырэ бысымэу фэпшЫн фай, ар ащ иIофшIэн лъыплъэшт, классхэр, купхэр къызыщиkІоштхэр, зэIукІэу щызэхашэштхэр, цыфэу къырагъэблэгъэштхэр, ныдэльфыбзэмкІэ кружокэу щашЫштхэр – зэкІэ Йофыгъоу ХъакІэшым щырекІокІоштхэр ащ ыгъэнэфэнх фай. Лъэпкъыбзэ ХъакІэшыр зэрэлэжъэшт программэ зэхэгъэууагъэмэ, ищыкІэгъэ хъап-щыпхэр (компьютерыр, принтерыр, вебкамерэр е панельнэ доскэр, адыгэхэм якультурэ, ятирихъ, яшэн-хабзэхэр къэзгъэльэгъорэ пхъэмбгъур) игъэууагъэхэмэ, ишIогъешхо къэкІошт. Мыщ адыгабзэкІэ зэдзэкІыгъэ мультфильмэхэр къыщагъэльяагъохэм хъущт. БэмышIэу Министерствэм иунашъокІэ кІэлэцІыкІу ЙыгъыпІэхэм адыгабзэм мэхъанэу ащыфыхыгъэм иуплъэкIунэу щыIагъэм къызэригъэльэгъуагъэмкІэ, Тэхъутгымыкъое, Теуцожъ, Шэуджэн районхэм анахъэу, ащ фэдэ хэушхъафыкІыгъэ Лъэпкъыбзэ ХъакІэшхэр къащызIухыгъэх, ахэр мафэ къес адыгабзэкІэ мэлажъэх, десэхэр, кружокхэр щырагъэкІокІых.

Лъэпкыбызэ ХъакІэщым мэфэкІ зэфэшъхафхэр адыгабзэкІ щызэхэпщэнхэ плъэкІыщт: «Адыгабзэмрэ адыгэ тхыбзэмрэ я Маф», «ИльэссыкІэр», «Адыгэ шъуашэм и Маф», «Адыгэ быракъым и Маф», «Хъалыжъом и Маф», «Адыгэ Шыу Хасэр», «Адыгэ чъыгхатэхэр», «Адыгэ къуай», нэмүкІхэри.

Адыгэ Республика́м Лъэпкыбызэ лагерэу «AdygLand» ильэс пчагъэ хъугъэу щелажьэ. Гъэ къэс ащ иЮфшIакIэ нахь гъэшIэгъоны ешIы. Джы ар адыгабзэм иягъэшIэнкIэ гъэсэнгъэ гупчэ хъугъэ. Ащ иЮфышIэхэм мастер-классхэр къагъэлтагъох: «Пшахъом сурэт хэсэшIыкIы» (ТIешьу Мэзагъу), «Актерское мастерство» (Тхъэркъохъо Маржан, Жылэгъот Зарем), «Блэныр», «ХэдыхIыныр» (Хъакъунэ Эльз), «ОрэдыIоныр» (Нэгэрэкъо Казбек), «Пхъэм хэшIыкIыныр» (ШатIэкъо Айдамир). Мыгъэ лагерым ищагу QR-кодхэр зытет хъарыфхэмкIэ аушъагъ, телефоныр ащ зытепщаекIэ Дунэе хъытыум ти «Адыгэ мэкъэпч чэф» [16] ухегъапкIэ, адыгэ макъэхэм, гущыIэхэм, гущыIэжъхэм, усэхэм якъэIуакIэ уегъашIэ. Ар лагерым къэкIорэ еджакIохэм лъэшэу ашIогъэшIэгъоныгъ ыкIи адыгабзэм изэгъэшIэнкIи ишIуагъэ къэкIуагъ.

2023-рэ ильэсүм, чъэпьюгъум и 15–19-м НыбжыкІэ льэпкъ лагерэу «Адыгэ Хабзэ» Адыгэ Республикаем игъэпсэфыпІэхэм ащышэу «Руфабгъо ипсыкъефэххэр» зыфиЮрэм щызэхащэгъагъ. Аш нэбгырэ 50 къэкІогъагъ. Ильэс 18–25-рэ зыныбжь адыгэ кІалэхэмрэ пишьаштэхэмрэ Адыгеим, Къэбэртэе-Бэлькъарым, Къэрэщэе-Щэрджэсүм, ХыIушъо Шапсыгъэ къарыкІыгъагъэх. Лагерыр зытегъэпсыхъагъэр адыгабзэмрэ адыгэ шэн-хабзэхэмрэ яухъумэн, язегъэуштюомбгъун, ныбжыкІэхэр нэIуасэ зэфэшынхэр ыкИ ныдэльфыбзэр игъэкІотыгъэу агъефедэнэу амал ятыныр [17: 18]. 2024-рэ ильэсүм лагерым нэбгыри 100 къекІолІэшт. Ахэр Адыгеим, Къэбэртэе-Бэлькъарым, Къэрэщэе-Щэрджэсүм, ХыIушъо Шапсыгъэ, Тыркуем къарыкІыщтых.

Адыгабзэм изэгъэшІэнкІэ ІэпыІэгъушІу хъугъэ тхылтэу «Адыгэ мэкъэпч чэф» [18: 196-200] зыфиlorэр. Ар апэ дэдэ 2018-рэ ильэсым къыдэкІыгъ. ЯтIonэрэу – 2023-рэ ильэсым къыдэкІыжыгъ бэмэ ялъеIукІэ. Тхылтым кІэу хэтльхагъэр: тхылтым дэтыр зэкІэ зыфэгъэхыгъэр адыгэ хъарыфыльэр ары. ЗэрэтшІэу адыгэ хъарыфыльэм хэтыр хъарыф 66-рэ, аш ёлъытыгъэу тхылтыми а пчъегъэ дэдэр дэдгъэхъагъ. ЯтIonэрэу къыдэкІыгъэ тхылтым къыщыгъэ хъарыф пэпчъ QR-код игъус. Джи нэс тхылтым кІэлэцІыкIум янэ-яэтхэр иІэпыІэгъо еджэнэу щытыгъэмэ, джы телефоныр къештэшь, камерэр къыззIуехы, QR-кодым тырешаа, аш лъыпытэу хъытыум урещэ, ютубым ит видеопрезентациер уапашъхъэ къыретгъэуцо, хъарыфыр зыхэт гущыІэхэм, гущыІэжъхэм, усэхэм уяплын, уядэIун, къадэПон амал къиуэты, уишІеныгъэхэр зэрыууштышт джэгукІэхэри десэ пэпчъ къыкІэлъекІох. Аш видеом ылъансэ ит ссылкэмкІэ уихъан пльэкІышт. Ссылкэр къыхэогъэшы, утєIункІэ, блоки 7 уапашъхъэ къеуцо: «Видео», «Зэгъусэгъухэр къэгъотых», «Суретыр-гущыІэр», «КъедэIу ыкIи къыхэгъэш», «Куп-купэу гошых», «ГущыІэхэр къэгъотых», «ГущыІэжъыр угъоижъ».

«Видео» зыфиIорэ блокыр Iэхъэ-Iахъэу зэхэт: апэрэ Iахъэр – *УнаIэ тетэу къедэIу!* – сабыир ыгу етыгъэу едэIун фай. Хьарыфыр къегъэльягъо, ыцIэ тIо къыреIо. ЕтIан э а хьарыфыр зыхэт гүшциIэхэр зэуж итхэу зырызэу къытыредзэх, ясурэтхэр къегъэльягъох, ацIэхэр тIо къыдиIозэ. ЯтIонэрэ Iахъэр – *Джы о къэIожь!* ИкIэрыкIэу хьарыфыр, гүшциIэхэр ясурэтхэр ягъусэу зырызэу къегъэльягъох, сабым ежь-ежыреу ахэр къыIожынхэ фай. Ящэнэрэ Iахъэр – *Тэрэзэу къэнIуагъа?* Джыри зэ хьарыфыр къегъэльягъо, ыцIэ тIо къыреIо. ЕтIанэ а хьарыфыр зыхэт гүшциIэхэр зэуж итхэу зырызэу къытыредзэх, ясурэтхэр

къегъельагъох, ацІэхэр тІо къыдиІозэ. Мыр зытегъэпсыхъагъэр, сабым зиуплъекІужыныр ары тэрэзэу зэкІэ ыгу риубытэшъугъэмэ. ЯплІэнэрэ Іахъэр – *Гүчүләжъыр къэлөжь!* – хъарыфэу зерагъешІагъэмкІэ къыригъэжъэрэ гүшүләжъыр къытыредзэ, ІупкІэу къеджэ, урысыбзэкІэ къызэредзэкІыжы. Ятфэнэрэ Іахъэр – *Усэр къэлөжь!* – сурэтыр къытыредзэ, аш тешІыхъагъэр къизыПотыкІрэ усэр къытыредзэ, ІупкІэу къыдиІозэ.

КъыкІэлъыкІорэ блокхэр джэгукІэх.

1. ДжэгукІэу «Зэгъусэгъухэр къэгъотых» зыфиІорэр зытегъэпсыхъагъэр: видеом Іоф зыдишІэгъэ нэуж, тІэкІу иакыл зигъэпсэфын, нэрыльэгъу шІэжым нахь Іоф ригъешІэн, зэфэдэ сурэтхэр къыхигъэшыных. ЗызетефэхекІэ, сурэтхэр мэкІодых.

2. ДжэгукІэу «Сурэтыр-гүшүләжъэр»: аудио зыфиІорэм утєункІэ, аш гүшүләр къеІо, гүшүләр зэххылІэгъэ сурэтыр къыхэогъэшы, цыгъомкІэ мэкъамэр къеоубыты ыкІи сурэтым къеощалІэ. Тэрэзы зыхъукІэ мэкъамэри сурэтри мэкІодых, мытэрэз зыхъукІэ плъыжкІэ къыхегъэшых.

3. ДжэгукІэу «КъедэІу ыкІи къыхэгъэш»: аудио зыфиІорэм утєункІэ, къыІорэм уедэІу, джэуапищым язэу тэрэзыр къыхэогъэшы. Тэрэз зыхъукІэ бзыу уцышьо цыкІу къытеуцо.

4. ДжэгукІэу «Куп-купэу гошых»: экраным сурэтхэр зэхэпхъагъэхэу къытыредзэх, зерагъешІэгъэ хъарыфхэр зыцІэ къыхафхэрээр зы куп ошЫих, зыхэмийхэр нэмүкІ куп ошЫих. Мыш мэкъамэ кІэтеп, сабым сурэтим ыцІэ ежь-ежырэу ыгу къыгъекІыжын фай. Тэрэзэу къышЫгъэмэ плІэнбзыр уцышьо къехъу, мытэрэзмэ плъыжы къехъу.

5. ДжэгукІэу «Гүшүләжъэр къэгъотых»: таблицэм ит хъарыфхэм ахэгъэбыльхъэгъэ гүшүләжъэр къагъотынхэ фай. ДжабгъумкІэ щыт упчІэ тамыгъэм тєункІэхэмэ, гүшүләу къагъотын фаехэм ясурэтхэр къегъельагъох.

6. ДжэгукІэу «Гүшүләжъэр угъоижь» зыфиІорэм гүшүләжъым хэт гүшүләжъэр итэкъухъагъэхэу къэтыгъэх, ахэр аугъоижынхэшь тэрэзэу зерагъэфэжын фай. Я 2-7-рэ гъэцэкІэнхэр ежь системэм къеуплъекІух, хэукунонгъэ хэтмэ, плъыжкІэ къыхегъэшы, тэрэзмэ, уцышьо мэхъу. ГъэцэкІэнхэр тэрэзэу къашЫгъэмэ, экранным къытыретхэ: *тэрэз!* (правильно), *дэгъу дэд!* (отлично), *хъуухъэ дэд!* (молодец).

Тхылым ишІуагъэкІэ кІэлэцІыкІухэм зерагъешІэн алъэкІышт гүшүлә 300-м ехъу, гүшүләжъ 65-рэ, усэ цыкІоу 67-рэ. Хъытыу шыуашэм зэрилтыр, джэгукІэ шыкІэ зэфэшъхафхэр зэрэцгүйфедагъэр ыкІи сурэт зэфэшъхафыбэ зэрэхэтим тхылтыр гъешІэгъон къышЫгъгь, хъаламэтныгъэ къыхилхъагъ. «Адыгэ мэкъэпч чэфыр» адыгэ хъарыфхэр, адыгабзэр зерагъешІэнхэмкІэ амал гъешІэгъон, куачІэрэ уасэрэ зиІэ ІофшІагъ.

Джыри зы проект гъешІэгъон игугъу къэтшЫин. Проектым игъэцэкІэн Адыгэ телевидениемэ Гуманитар ушэтынхэмкІэ Адыгэ республикэ институтэу КІэрэцэ Тембот ыцІэкІэ щытым бзэшІэнхэмкІэ икъутамэ илофышиІэхэмрэ дэлажъэх. Аш ыцІэ «Гүшүләм имхъян». Ар зытегъэпсыхъагъэр адыгабзэм хэт жын хъужыгъэ гүшүләжъэр адыгэ гүшүлә шыпкъэх, хъаури нэмүкІыбзэ къыхэкІыгъэн алъэкІышта, гүшүләжъэр зэрэзэхэт шыкІэр, Іэхъэ-Іахъэу (пкъыр, лъапсэр, лъэпсапэр, лъэпсэужыр) къызэхэфыгъеныр, Іахъэ пэпчъ

къикІрэр. Джаш фэдэу къетын пэпчъ зэхэгъэуцуагъэ мэхъу. ГущыІэу зэхэфыгъэ хъугъэхэр: **гущыI, хъэцыку, щэцыку, мамыку, амылкъан, кургъо, чылукъакъыш.**

ГущыІэм пае:

1. «ХЪЭЦЫКУ», «ЩЭЦЫКУ»

Адыгэхэм агъэфедэштыгъэхэ е агъэфедэрэ пкыыгъохэм зэряджэшт цэхэм якъыхэхын лъэшэу анаIэ тетыштыгъ. Ар тэзыгъаIорэр, пкыыгъохэм ацIехэм ядунай узыхэплыхъекIэ, ахэм якъехъукIэ, уахътэу къызыщыхъугъэштхэр, тарихъэу апыльын лъэкъыщтыр зэрэгъэшIэгъон дэдэм гу лъыотэ. Пкыыгъом ыцIэ зыми къытемыкIыгъэ гущыІэкIэ къэIуагъя, хъаури нэмыкI гущыІэхэм гущыІэгъэps лъэпсапэхэр е лъэпсэужхэр къапыхъэхи гъэпсыгъэ хъугъэха? Бэ упчIэу къэуцурэр.

Пкыыгъохэм яадыгацIехэр зэхэпфыхэ зыхъукIэ, къыбгурэIo адыгэм акъыл гъэтIылтыгъэ, зэхэшIыкI чан, гупшысэ куу сидигъокI зэриIагъэр. ГущыІэм пае, непэ игъэкIотыгъэу тымыгъэфедэхэрэ гущыІэхэу ХЪЭЦЫКУ ыкIи ЩЭЦЫКУ зыфиIохэрэр зэхэтфыхэ зыхъукIэ къыдгурэIo, мы гущыІэхэр гущыІэ лъэпсиш зэхахьи гъэпсыгъэ зэрхъугъэхэр: **ХЪЭ – ЦЫ – КУ.**

Лъэпсэ шъхъаIэр – **КУ.** КукIэ адыгэхэр заджэштыгъэхэр тыгъэм фэдэу гъунэ зимыIэ хъураеу, къекIокIын, чэрэгъун амал зиIэгъэ пкыыгъор ары. Ащ къикІрэр: хъэцыкори, щэцыкори къызагупшысыгъэр, кухэм ауж. Мы гущыІэ лъапсэр нэмыкI адыгэ гущыIабэми къахэфэ: **кушэрхъ, кушхъэфачь, хъакурыгъачь, мэшIоку.** Мы пкыыгъохэм зэкIэм къекIокIын, къечъекIын амал яI.

ЦЫ – пIомэ, адыгэмэ мэлхэр, пчэнхэр аIыгъыштгъэх, ахэр аупхъоштыгъэх, цыр аджыштыгъэ, агъэшыштыгъэ, хъеным тэгъэпсхъэгъэ цыр зытыращэрэ **КУ** цыкIум **ХЪЭЦЫКУ** аIуи еджагъэх, пIон плъэкIыщт.

ЩЭ-ЦЫ-КУ. Мы гущыІэри лъэпсишэу зэхэт. **ЩЭ** – зышэрэ, къезыштэкIрэ, занкIэу тезыштэрэ къекIы. **ЦЫ** – цыфым, псэушхъэм къитекIэрэр ары. **КУ** – щэрэхъхэр зыкIэтэу къекIокIын амал зиIэр ары.

2. «МАМЫКУ»

Мы гущыІэр непэ жабзэм игъэкIотыгъэу щамыгъэфедэрэми, гъэзетэм инэкIубгъохэм, Дунэе хъытыум мымакIэу уащиIокIэ. Е телевидением къебархэм къахафэу мэхъу. ГущыІэм пай, фельдшер-мамыку IэзапIэхэр чылэ пэпчъ, къуаджэ пэпчъ къащызэIуахыгъэх, «фельдшерско-акушерский пункт» зыфэпIоштхэр, сэнэхъатэу «врач-мамыку-гинеколог» зиIэхэр бэ. Мэхъанэу иIэр зэрапхырэр сэнэхъатэу «акушер» зыфэпIоштыр ары.

Нахыпэм непэрэ мафэхэм афэдэу сымэджэшхэр щыIагъэхэп. Сабыир унэм къыщыхъущтыгъ, ар зиIэгу къихъухъэрэм **МАМЫКУКИЭ** еджэштыгъэх.

Мамыку хъущтыгъэр бзыльфыгъэ хъалэлэу, сабый зимиIэу е сабый къызыпыфэн зымыльэкIыжыштэу, къабзэ хъужыгъэр, **ыгукIи, ышъхъэкIи, ыпкъышъолкIи къабзэр ары.** Бзыльфыгъэ зэпкъаджэу, ыпкъ фимытэу, сабый зышъо хэлъыр хъушъэним зихъекIэ,

мамыкум къеджэштыгъэх ыкIи ащ дэIэпыIэзэ сабыир ыIэгу къихъухъэштыгъэ. Чылэ пэпчъ, къудажэ пэпчъ мамыкухэр адэсыгъэх.

Сабый къэхъугъакIэм ыныбыджи мамыкум пиупкIыщтыгъэ, лъэу къикIырэм щыщ, пшъэшъэжьыемэ къэхъугъэр, ынэгушъхъэ цыкIухэмрэ ыIупшIэхэмрэ ацифэштыгъэ «нэгушъхъапльэу», «IупшIэ плъыжъэу» хъунэу фэльяIозэ. Ащ ыуж сабыир псы фэбэ къодыекIэ ыгъэпскIыщтыгъэ, ыпкышъол псыхъагъэу, пытэу хъунэу ыIоти. Псым гъучI Іэмэ-псымэхэр, дышъэ пкыыгъохэр халхъэштыгъэх гъучIым фэдэу ыпкышъол псыхъэгъэнэу, дышъэм фэдэу ишыIэныгъэ гъогу нэфынэнэу, лыдынэу раIуалIэштыгъэ. Псэу зэрагъэпскIырэм ежъэ тIэкIуи хатакъоштыгъэ, сабыим нэ бзаджэ темыфэним пае.

Цыгъо джанэри сабый къэхъугъакIэм **МАМЫКУМ** щырагъальэу хъущтыгъэ. Цыгъо джанэм ыкIэ кIадэштыгъэп ишыIэныгъэ кIако мыхъунэу аIоти. Кушъэхапхэ ашыими, мамыкум къеджэхэти хырагъапхэштыгъэ кушъэм. Пшъэшъэжьыемэ зыдакIокIэ, шъэожьыемэ къызищэкIэ мамыкум Iахь фырагъэшIыщтыгъэ.

ГущыIэу **МАМЫКУ** зыфиIорэр адигэ гущыIэ шыпкъэмэ е нэмыкI бзэ къыхэкIи адигабзэм къыххэхъагъэмэ икъу фэдизэу агъэунэфын альякIырэп. Ау къыхэгъэшыгъэн фаер, мы гущыIэр гущыIальэхэм адэт: «Адыгэ-урыс гущыIальэу» Одэжъдэкъом иредакциекIэ къыдагъэкIыгъэм дэт: «повивальная бабка». Шъаукъом иредакциекIэ къыдэкIыгъэ Адыгэ-урыс гущыIальэми дэт. ТэрэзтхэкIэ гущыIальэхэм, Урыс-адигэ гущыIальэу ТхъаркъохъЮ. зэхигъэуцаагъэми адэт. А зы мэхъанэр ары зэкIэми къатырэр.

ТхакIохэми мы гущыIэр агъэфедэ. ГущыIэм пае, МэцбэшIэ И. и «Хэхэсхэр», ЦуекъЮныс и «Хымэ лыуз», Пэнэшъу Сэфэр ироманэу «Бэджэхъ», Цуекъо Нафсэти иорютэ угъоигъэхэм къахэфэ.

Мамыку зыфиIорэ гущыIэр къызэхэпфын зыхъукIэ, тишIошIкIэ, мыр адигэ гущыIэ шыпкъэу ары: **МАМ** зыфиIорэ Iахъэр ыкIи **КУ** зыфиIорэ гущыIэгъэпс лъэпсэужыр.

МАМ зыфиIорэ Iахъэр къахафэ гущыIэхэу **МАМЫЩ**, **МАМЫЖЬ**, **МАМЫРЫЖЬ**, **МАМРЫС**, **МАМЫУЖЬ**, **МАМХЫГЬ**, **МАМЫКУ**. Мы гущыIэр адигэмэ зэдагъэфедэштыгъэ гущыIэмэ ащыщ, имэхъэнэ шыпкъэ къашIэжъырэп, ау мы гущыIэм, сэ сишIошIыкIэ, IашIугъэ, фэбагъэ, гукIэгъуныгъэ мэхъанэ хэль, «ны папкI», «псэпыгъакI», «къабзэ» зыфэпIон къикIэу къызгурэЮ.

КУ зыфэпIоштым къикIрэр «хэкIотагъ», щыIэныгъэм **ыку, икуупIэ** нэсыгъ. ГущыIэм пае, **ЛЫКУ** зыфаIорэр ильэс шъэныкъю Iэпэцыпэ зыныбжыр ары. Ащ фэд **МАМЫКУРИ**, тхъэм щыщынэрэ бзыльфыгъэу, халэлэу, ыныбжыкIэ щыIэныгъэм ыкупкI нэсыгъэр, къабзэ хъужьыгъэр, бзыльфыгъэу хъушъэнэм ихъагъэм IэпыIэгъу фэхъузэ сабьеу къэхъурэр дунаим къыхищэныр ары.

3. «АМЫЛКЪАН»

Амылкъан зыфиIорэ гущыIэр адигабзэм дэгъэшIыгъэ гущыIальэхэм зэкIэм къадэхъагъэу щыт. Ащ имэхъанэ зэхэф гущыIальэхэм къызэрэзэхафыгъэр **«бзыуцыфым хэшIыкIыгъэ шэкI Iужъу»**, **«шэкI фыжь лъэпкъ»**, къызэрэзэрадзэкIыгъэр шэкI лъэпкъэу бязь зыфаIорэр ары.

Мы гушиңәм тылъыпльәзә дгъэунәфыгъә: къәбертәе-щәрдҗесыбзәм, шъхъагъ адыгабзә зыфатIORэм, зэрәхәтыр БОЗ. Щәшәныбзәми, ингушыбзәми къызәрахафәрәр БОЗ. Ау Адыгеим щагъәфедәрә адыгабзәм, кIәхабзәм, зэрәхәтыр къызәрәсIуагъәу **амылкъан**. Аш къыгъәлъегъон ылъэкIыштыр, мы гушиңәр кIәхә адыгабзәм къызыхәхъагъәр адыгәхәр зәхәушхъафыкIыгъәу псәухә зыхъугъәм щегъәжъагъ.

ЕтIани тызэнәгуерәр Тыркуем щыпсәурә адыгәхәу Адыгә хәкум къакIохәу е адыгә хәкум икIхәу Тыркуем кIохәрәм, сатыушIәхәм мы гушиңәр къыздахъыгъәу ары, сыда Помә Тыркухәр БЯЗЬ зыфиIORэм зәреджәхәрәр «amerikan bezi». Бязь зыфиIORә шәкIыр Америкәм къикIишь, Тыркуем къакIуи, Адыгә хәкум етIанә къихъагъ.

Американ – **амылкъан** мы гушиңитIур якъәIуакIәкIә зәхъщырых. Гушиңәм хәольягъох Iахъәхәр адыгә гушиңәу «мыл», адыгабзәм къыхәхъәгъә гушиңәу «къан», ау мыхәм ямәхъанәкIә шәкI лъепкъым къекIуалIәхәрәп. Тыркуем щыпсәурә адыгәхәр мы шәкI лъепкъым зәреджәхәрәр «американ», арышь, а гушиңәр игъорыгъозә адыгә гушиңә ашIыгъыкIи адыгабзәм ибзәхабзәхәм ялъытыгъәу ударениер аужрә пычыгъом кIуагъә – **амылкъан**.

4. «КУРГЪО»

Адыгә нарт эпосым мыш фәдә сатырхәм уашыIокIә: «Лъэпшъэр Хъудымыжъэр нартмә ягъукIә Iәзз бләкIыгъетыгъәх. Хъудымыжъы икIыщ **Кургъо** бжъапә тетыгъ, Лъэпшъ зыщыгъукIәштыгъэр джы Едэпсыкъое чылэр зыдәщысым дәжы «ГъучIыпцый Iуашъхъ» ары, аш ылъапс» [19: 211].

«Нарт Хъудымыжъ, Рязансәм ыпшъәджә километрибләу узыкIоджә, нарт Iаләдж зыдәщысыгъәм, нартмә ягъукIәу щысыгъ» [19: 239].

«Хъудымыжъир Iалыдж къуажә

Къургъутамә тесу псәурт,

Хъудымыжъир нартхә гъукIәу

Куәд дәкIауэ къахэклат» [19: 240].

Джырә лъехъаныр тштәмә, къыхәгъәщыгъән фаеу тлъитәрәр, адыгабзәм хәт гушиңәхәр ямәхъанәкIи, язәхәтыкIәкIи, къызхәкIыгъәхәмкIи, къызәрәхъугъә шыкIәхәмкIи икIоу зәхәфыгъәхәп. Анахъәу етIани къэкIыгъацIәхәр ары нахъ зәхәмыфыгъәхәр. Гушиңәм пае, гушиңәу «омела» зыфиIORәм адыгабзәм къәIокIә зәфәшъхъафхәр щыриIә хъугъәх. Тхъаркъохъю Юныс и «Урыс-адыгә гушиңалъә» къыдәдгъотагъәхәр: **ОМЕЛА** ж. гъо, гъоны, (къужъе) кургъо, бжъэгъалIә, миягъо [20: 60]. КIэрәш් Зайнабрә ХъэтIэнә Абдулрә зәхагъәуцогъә «Адыгабзәм изәхәф гушиңалъә» къыдәтгъуатә гушиңә шъуашү: **Ягъо** (ягъор, ягъохәр) омела. Гъэтхапәрә чыыгышъхъәмә къапыкIәрә шхъонтIә зәхәкIыхъагъәу, Iус щымыIә хъумә былымымә арагъәшхырәр ары. Мәзым кIуи, ягъо къыхъи, былыммә аригъәиҳыгъ [21: 678]. Ау мыш дәжым къыхәдгъәщын, КIэрәш් Зайнаб шапсыгъә диалектыр къытхыхъә зәхъум, аш гушиңалъә къыпильхъагъ. Гушиңалъәм къыштеты гушиңәу гъо / гъуэ зыфиIORәр, аш къикIәрә «омела». Шъуепль: **ГъуЭ** (шапс. д.) – омела (ср. темир. ягъуэ) [22: 286]. Мыхәм джыри къахәдгъәхъон «Адыгабзәм изәхәф гушиңалъәу» томищ хъоу ГУАРИ-м къидигъәкIыгъәм къидәхъәгъә гушиңә шъуашәр: **АГъО** омела [23: 24]. Мы гушиңә шъуашәр

ары адыгэ-урис бзитIу гущыIальэхэми, зэхэф ыкIи тэрэзтхэкIэ гущыIальэхэми къадэхъагъэр, ар, енэгуягъо, литературнэ шъуашэу зэдаштишь гущыIальэхэм адағъэхъагъеу.

ГъэшIэгъоныр, Тхарькохъо Юныс игущыIальэ **агъо** ыкIи **ягъо** зыфиIохэрэр къышитыгъэхэп, зэкIэм ауж къыдэкIыгъ нахь мышIэми. Ау сатырым къыхэтэгъэщы **гъоны** зыфиIорэ гущыIор. Мэрэтыкъо Къасими **гъоны** зыфиIорэр омелэм иадыгацI ело [24: 77]. Ау Абрэдж Ачэрдан итхыгъэхэм къахэтэгъэщы **гъоны** зыфиIорэ гущыIэм къикIэр «гриб-трутовик», ари чъыгым къытекIэ, ау – ар хъаIу лъэпкъеу щыт [25].

Н. Яковлевымрэ Д. Иашхъэмафэмрэ я «Адыгабзэм играмматикэ» [26] къызэрэщагъэнэфагъэмкIэ, адыгабзэм хэт лъапсэу **гъу** || **гъо** мэхъэнабэ иI, ау мэхъэнэ шхъаIэу иIагъэр аперэ лъапсэу **гъу** зыфиIорэм ижъырэм къышегъэжъагъеу адыгэхэр мэз-хэшьо чыпIэхэм зэрашыпсэущтыгъэхэм елтытыгъеу къэкIырэ лъэпкъхэр, лыри арыгъэ, тыгъэкIэ агъэгъун, агъэгъолэн, псыр кIагъэкIын – мыш фэдэ Йофыгъохэр зэшIуахыщтыгъэх нахыыбэрэ щылъын амал иIэнэм пай шхыным, Іусым, мэшIусым хальханхэм пае. ЯтIонэрэ мэхъанэу **гъо** зыфиIорэм иIэр, ар тегъукIыгъэм, гъонлагъэм ышъо зэрэфэдэр (гъожышъо) къекIы. Омелэр пштэмэ, ыку гъожы, чъыгэу къызытекIэрэм (кхъужъаем, мыIерисэм, отабэм, бзыфым, пхъэфым, мыстхъэм, чъыгаем, къыпцIэм) ыку IашIупсэу кIэтыр цIыкIу-цIыкIоу кIешьу, нэмымкIэу къэпIон хъумэ – **егъо**. АрынкIи хъун, етIанэ **кургъо** зыкIеджагъэхэр. Бжъэдьгъу диалектми нахыыбэрэ **кургъо** зэрэхэтыр. Шъхъагъ адыгэхэр **жыгкугъу** зэрэджэхэрэр омелэм. ГущыIальэхэми ары зэрэдэтыр. ОМЕЛА **жыгкугъу** жыгхэм я IэфIыпсым щIэфу къатекIэ къэкIыгъэ ллэужыгъуэ [27].

Джащ фэдэу гущыIэхэр ямехъанэкIи, ацIэхэр къызхэкIыгъэнхэ альэкIыштымкIи, Iахъэ-Іахъэу зэрэзхэтымкIи гущыIэпкъыр, Iахъэ пэпчъ къикIэр проектым ишIуагъэкIэ къызхэтэфых, шIэнэгъэлэжъхэм яIoвшIагъэхэми нэIуасэ афэтэшIых, цIыф жъугъэхэм альытэгъэIесы, ежъхэм яеплъыкIэхэри къатхынхэ фитых.

Адыгабзэм иухъумэнкIэ ыкIи зегъэушъомбъунымкIэ лъэпкъыбэ зыщыпсэурэ Адыгэ Республиком щагъэфедэхэрэ амалышIухэм ашыщхэу ыпшъэкIэ зигугуу къэтшIыгъэхэм яшIуагъэ къэкIо. Джыри амалыкIэхэм тягупшисэшт, тапэкIи а пшъэрылъым игъэцэкIэн тыдэлэжъэшт.

Литературэр

Анчек С.Х., Тлеуж Д.А. Краткая грамматика современного адыгейского языка (рукопись). – Майкоп, 2024.

Яковлев Н.Ф., Ашхамаф Д.А. Грамматика адыгейского литературного языка. – Москва – Ленинград, 1941. – 463 с.; Рогава Г.В., Керашева З.И. Грамматика адыгейского языка. – Краснодар – Майкоп, 1966. – 465 с.; Тхаркахо Ю.А. Адыгэ буквэмэ яшъэфхэр. Секреты адыгейских букв. – Майкоп, 2000. – 150 с.; Моника Хёлиг. Фонетическое описание звуков литературного адыгейского языка. – Майкоп, 2003. – 32 с.; Адыгейский язык (Адыгабзэ). 5 класс / Блипашаова М., Темзокова М.: учебник для 5 класса. – Майкоп : Качество, 2021. – 222 с.; Адыгейский язык (Адыгабзэ). 6 класс. Учебник для 6 класса / Мурад Г. Шхалахова С. – Майкоп: Качество, 2021. – 264 с.; Адыгейский язык (Адыгабзэ). 7 класс / Мурад Г. Шхалахова С.: учебник для 7 класса. – Майкоп : Качество, 2021. – 222 с.; Адыгейский язык (Адыгабзэ). 8 класс /

Хачемизова М.А.: учебник для 7 класса. – Майкоп : Качество, 2021. – 191 с.; Адыгейский язык (Адыгабзэ). 9 класс. Учебник для 9 класса / Шумен З.М. – Майкоп : Качество, 2021. – 154 с.

List of endangered languages in Russia (Список языков, находящихся под угрозой исчезновения в России) [Электронный ресурс] – режим доступа – https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.4d50cf27-63eb8b5f-d2b31df2-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/List_of_endangered_languages_in_Russia (Дата обращения: 14.02, 2023).

Абрегов А.Н. Слитное и раздельное написание в орфографии: проблема разграничения сложных слов и словосочетаний в адыгских языках / А.Н. Абрегов, Р.А. Эльдарова // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы III Международной научно-методологической конференции (Майкоп, 15 апреля 2021 г.). / Сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2021. – С. 11-17.

Ионов З.-Х. Природа звуковых корреляций в адыгейском и кабардино-черкесском языках // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы III Международной научно-методологической конференции (Майкоп, 15 апреля 2021 г.). / Сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2021. – С. 51-54.

Табишев М.А. Адыгские (черкесские) походные хохи-благопожелания и традиции, связанные с их исполнительской культурой // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы IV Международной научноМетодологической конференции, проведенной в рамках Международного десятилетия языков коренных народов (Майкоп, 16-17 марта 2022 г.). / Ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2022. – С. 176-190.

Гучетль З.Х. Культурно-языковая идентичность в современном мире (на материале социологических исследований в Республике Адыгея) // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы IV Международной научно-методологической конференции, проведенной в рамках Международного десятилетия языков коренных народов (Майкоп, 16-17 марта 2022 г.). / Ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2022. – С. 48-52.

Донежук М.Ю. Адыгейский язык как родной: по материалам этносоциологического исследования // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы IV Международной научно-методологической конференции, проведенной в рамках Международного десятилетия языков коренных народов (Майкоп, 16-17 марта 2022 г.). / Ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2022. – С. 55-58.

Анчек С.Х. Адыгейский язык в мультимедийном образовании / С.Х. Анчек, В.Ю. Минакова // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы IV Международной научно-методологической конференции, проведенной в рамках Международного десятилетия

языков коренных народов (Майкоп, 16-17 марта 2022 г.). / Ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2022. – С. 18-24.

Минакова В.Ю. Разработка интерактивных упражнений для преподавания адыгейского языка на платформе learningapps.org // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы III Международной научнометодологической конференции (Майкоп, 15 апреля 2021 г.). / Сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2021. – С. 74-79.

Штыбин В.В. Применение технологий виртуальной и дополненной реальности в сфере изучения национальных языков // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы II Международной научнометодологической конференции (Майкоп, 27 октября 2020 г.). / Сост.-ред. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2020. – С. 119-123.

Феер Райнер. Разработка мобильного приложения для смартфона на основе словаря Ю.А. Тхаркахо: программы и стратегии // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы III Международной научнометодологической конференции (Майкоп, 15 апреля 2021 г.). / Сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2021. – С. 109-114.

Шхалахова С.Г. Дистанционное обучение адыгейскому языку в тюркоязычной аудитории (на примере GoogleClassroom®) // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы II Международной научнометодологической конференции (Майкоп, 27 октября 2020 г.). / Сост.-ред. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2020. – С. 123-129.

Царазонова М.В. Опыт реализации ПМПО в условиях ГБОУШИ «Аланской гимназии» // Сохранение и развитие национального языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы IV Международной научно-методологической конференции, проведенной в рамках Международного десятилетия языков коренных народов (Майкоп, 16-17 марта 2022 г.). / Ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп, 2022. – С. 144-148.

Анчек С.Х. Эффективность открытия этноязыковой кунацкой «Адыгэ Хачещ» в школах и садах адыгских республик // Сохранение и развитие родного языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы V Международной научно-методологической конференции, посвященной Международному десятилетию языков коренных народов (2022–2032) (Майкоп, 14-16 марта 2023 г.) / Научный ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп: Изд-во Магарин О.Г., 2023. – 262 с.

Адыгэ мэкъэпчъ чэф [Электронный ресурс] – режим доступа – <https://www.youtube.com/channel/UCzmm-kJ96tVDASEQdqmkTTw>.

Биданок М.М. Молодежный этнокультурный лагерь «Адыгэ хабзэ» – новый формат диалога // Сохранение и развитие родного языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы VI Международной научно-методологической конференции, посвященной Международному десятилетию языков коренных народов

(2022–2032) (Майкоп, 14-15 марта 2024 г.). / Научный ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп: Изд-во Магарин О.Г., 2024. – С. 18–22.

Анчек С.Х. «Адыгэ мэкъэпчъ чэф» («Веселая адыгейская азбука» (Презентация)) // Сохранение и развитие родного языка в условиях глобализации: современные методы и технологии: материалы VI Международной научно-методологической конференции, посвященной Международному десятилетию языков коренных народов (2022–2032) (Майкоп, 14-15 марта 2024 г.). / Научный ред.-сост. С.Х. Анчек. – Майкоп: Изд-во Магарин О.Г., 2024. – С. 196–200.

Нарты. Адыгский эпос. Собрание сочинений в семи томах. Том I. – Майкоп, 1968. – 328 с.

Тхаркахо Ю.А. Русско-адыгейский словарь. В 2-х томах. Том II. – Майкоп: ГУРИПП «Адыгея»; ООО «Качество», 2004-2015. – 1024 с.

Толковый словарь адыгейского языка. Составители Абдул Ахмедович Хатанов, Зайнаб Ибрагимовна Керашева. Под редакцией докт. филол. наук, проф. Ачердана Нуховича Абрегова, докт. филол. наук Нура Туркубииевича Гишева.— Майкоп: Адыг. респ. кн. изд-во, 2006.— 512 с.

Керашева З.И. Избранные труды и статьи в двух томах, т. I. – Майкоп: Адыг. кн. Изд-во, 1995. – 552 с.

Толковый словарь адыгейского языка. – Майкоп: ОАО «Полиграф-ЮГ», 2011. – 486 с.

Меретуков К.Х. Адыгейский топонимический словарь. – Майкоп: ООО «Качество», 2003. – 424 с.

Абрегов А.Н. Названия растений в адыгейском языке: Синхронно-диахронный анализ [Электронный ресурс] – <https://www.dissercat.com/content/nazvaniya-rastenii-v-adyeiskom-yazyke-sinkhronno-diakhronnyi-analiz> (Дата обращения: 26.04.2024).

Яковлев Н.Ф., Ашхамаф Д.А. Грамматика адыгейского литературного языка. – Москва – Ленинград: изд-во Академии наук СССР, 1941. – 464 с.

Словари и энциклопедии на Академике. Омела. [Электронный ресурс] – режим доступа – <https://translate.academic.ru/омела/ru/ad/> (Дата обращения: 24.04.2024).